

The Torah Against Incitement

On Shabbat VaYigash, December 19, Jewish communities and individuals, organized by T'ruah, will be studying this talk given by Rabbi Aharon Lichtenstein, Rosh Yeshiva of Yeshivat Har Etzion, in the wake of Israeli Prime Minister Yitzchak Rabin's assassination. We hope that his Torah acts as a counterbalance to recent incitement against activists in Israel. The English summary comes from one of Rav Lichtenstein's students at the Yeshiva. The full, original Hebrew follows.

On Monday, 20 Cheshvan (November 13 [1995]), the *Rosh Yeshiva*, Rav Aharon Lichtenstein, addressed the Yeshiva. Having been in America during the week of the murder of Prime Minister Yitzchak Rabin, this was his first opportunity, nine days later, to speak in the *beit midrash* about this event and its impact on the lives of us all.

The purpose of the *sicha* [lecture], at this relatively late date, was neither to express protest and shock, nor, as Rav Lichtenstein mentioned at the outset, to serve as a eulogy for the Prime Minister. For more than a week, the Yeshiva students, like the rest of the country, had grappled with unprecedented questions of guilt, doubt, and shame in a national atmosphere which included collective recrimination and accusation. One day earlier, we had witnessed eighteen armed police accompanying a teacher in the Yeshiva who had received telephone death threats. Speaking for an hour and a half, Rav Lichtenstein concentrated only on the self-examination that we must conduct and how this can be done. We are presenting an English summary of the *sicha*. Naturally, this summary, limited both by print and abridgment, cannot fully capture the anguish and passion of the oral presentation of what is, ultimately, not an intellectual *shiur*, but a personal call, from Rav Lichtenstein's heart to the hearts of his students, myself included, who sought his counsel. Despite this, I hope each of you will be able to place yourselves, with open mind and searching heart, in the *beit midrash* of this *sicha*, not merely reading it but pondering, on a personal level, how it should deepen and shape your beliefs, actions, and convictions.

With sadness and hope,

be-birkat haTorah miTzion [with the blessing of Torah from Zion]

Ezra Bick

ON THE MURDER OF PRIME MINISTER YITZCHAK RABIN Z"L

by Harav Aharon Lichtenstein shlit"a

I spoke last week in Teaneck [NJ], referring to the funeral of Sarah in this week's *parasha*. Avraham spoke of *hesped* and *bekhi*, of eulogy and weeping. *Hesped* relates to the past, to an assessment of the individual, his personality and his achievements; *bekhi* to the sorrow and the pain of the present. There, I tried to do both. Here, for people who are far more familiar with the facts, and where there are others, like Rav Amital, who knew the Prime Minister better, I will leave out the *hesped* and go straight to the *bekhi*.

There are many reasons to cry, to mourn. First, we must not lose sight of the personal aspect, the family's loss, even when there is a national public aspect. The first and most immediate loss is suffered by those closest. Nevertheless, for us, the public side is the most important. Here we have undoubtedly suffered a grievous loss. It is rare to find someone with such a level of leadership: the combination of military background and over twenty years of political statesmanship, and the ability to lead and inspire confidence, to steer a course in turbulent and dangerous waters towards a shore whose safety is itself questionable.

Aside from this, there is a special source of worry for those to whom the settlement of Yehuda and Shomron is important. This is paradoxical, since the fiercest opposition to his leadership arose from precisely those ranks. It is clear, though, that within his government, Yitzchak Rabin was he who more than anyone else cared for and protected the settlements, and hence will be missed by us, more than by others, for just this reason. But even more, within the peace process there is importance not just to what is given back, but also to how it is given back; not just to the contents of policy, but to how it is carried out. In this respect, objectively speaking, if we rise above the opposition to the policy, Rabin was the proponent of this policy as a necessary compromise, with pain, with real feeling for the nature of the loss, more than anyone else involved in the process. This was not, perhaps, to the extent we would have liked, but nonetheless, he had a real feeling for the values we hold. Recently, out of frustration and in the heat of the argument, he made several statements which expressed disregard for the value of Eretz Yisrael, which I am sure he regretted afterwards. Nonetheless, in summary, his genuine feeling for our values will be missed by all of us, whether we support territorial compromise or not.

All this would be true if he had died naturally. The circumstances of his cold-blooded murder, though, are a source of great pain and distress for us. Last week I visited *mori ve-rabi* [my teacher and rabbi] Harav Aharon Soloveitchik shlit"a, whose fierce opposition to the peace process is well-known. As soon as I walked in, he repeated over and over - "A badge of shame, a badge of shame." For two days, he hadn't slept, out of shame and humiliation. This shame, that our state, our people, should have fallen to such a level, should be felt by everyone - religious, secular, right and left. For to the extent that we feel any sense of unity within Am Yisrael, to the extent that we feel like a single body, then the entire body should feel shamed and pained no matter which limb is responsible for this tragedy. We should feel deep shame that this method of supposedly solving conflicts has become part of our culture.

But naturally, this shame should be felt by our camp, the National Religious camp, more than any other. Here was a man who grew up in the best of our institutions. A day before the murder, he could have been cited as a shining example of success and achievement, and a source of communal pride. Coming from a "deprived" background, he studied in a Yeshiva High School, attended a great Yeshivat Hesder, and was accepted to the most prestigious division of Bar-Ilan University. Today, we

hide behind the phrases, "a wild weed," "from the outskirts of our society." But if a day before the murder we would have said proudly, "See what we have produced," we must say it now as well - "See what we have produced!" It is indefensible that one who is willing to take credit when the sun is shining should shrug off responsibility when it begins to rain. Let us face our responsibility not defensively, but as Chazal would see it. I cite words which are so terrible that it frightens me to say them. I am not saying that we should apply them literally, but let us examine how *Chazal* [our ancient rabbis] see such things and what is their standard of responsibility.

Concerning one who worships the *Molekh*, the verse states, "I shall put my face against that man and his family (Lev. 20:5)." The Gemara asks, "If he sinned, did his family sin? This teaches you that there is no family that includes an extortionist where they are not all extortionists, and none that includes a robber where they are not all robbers - because they protect him (Shevuot 39a)."

Let us not fool ourselves - to a great extent we are all his family. Protection is not only after the fact, but also before; not only cover-up, but also nourishment and support. Can we honestly say that what the murderer did was "despite" his education, in the same way that some yeshiva graduates are no longer Shabbat-observers? In that case it is clear that the choice is "despite" the education. Is not here the choice, at least partly, not "despite" but "because?"

The Gemara in Yoma (23a-b) relates: "It happened once that two *Kohanim* (priests) were running evenly up the ramp [of the altar in the Temple, in order to be first and thus be the one to perform the sacrificial service of the day.] One of them intruded within the four cubits of the other. He drew a knife and plunged it into his heart. R. Zadok stood on the steps of the Sanctuary and said: My brothers, the House of Israel, pay heed! It is written, 'If one be found slain in the land [and it is not known who the killer is]... your elders and judges shall go out...[and the elders of the town nearest the corpse shall... break a heifer's neck... and wash their hands... and declare: Our hands did not shed this blood...](Deut. 21:1-9).' In our case, who should bring the *egla arufa* (broken-necked heifer), the city or the *azarot* (Temple courtyards)? And the people burst out crying. The father of the [slain] youth came and found him in his death-throes. He said, 'May he be your atonement - my son is yet in his death-throes and the knife is not yet defiled!' This teaches us that ritual purity was more serious in their eyes than bloodshed. And thus it is written (2 Kings 21:16), 'And also Menashe spilled very much innocent blood, until Jerusalem was filled from end to end.'"

The Gemara proceeds to ask: we know that *egla arufa* is not brought in Jerusalem, so what room is there for R. Zadok's question? Furthermore, is not *egla arufa* brought only in a case where we don't know who the murderer is? Here we all know - the deed was done in public! The answer is, R. Zadok said this "in order to increase the weeping." Is the Gemara suggesting that R. Zadok distorted the law for emotional effect? No! R. Zadok is making a point. The principle behind *egla arufa* is collective guilt. When there is a known murderer, then on a technical-legal level, he takes the guilt. If not, it is attached to the whole city, to the community, to the elders. Collective guilt is not established in order to remove or excuse individual responsibility; family, society, upbringing and climate do not remove personal guilt. Jewish tradition insists on personal responsibility. But *egla arufa* teaches that there is another level - that beyond the individual guilt, there also is a level of collective guilt.

One priest stabbed the other. Do the other priests say, "He was just a wild weed which somehow sprouted in our midst," and return to their everyday pursuits? Do they say, "He was a lone madman," and go home? R. Zadok is saying that this act wasn't DESPITE us; this was, partially, BECAUSE. Did the *Kohen* kill because he rejected sanctity and opposed the service in the Temple, or rather

precisely because of his passion and love for the service of God? God forbid that we should say that his teachers taught him that killing another human being is an acceptable way of expressing devotion to God. But they were undoubtedly responsible for emphasizing one side - the importance of competitiveness, of devotion, of striving and commitment, of zeal and ardor, without sufficiently emphasizing the corresponding importance of brotherhood, love, and respect, which must accompany the honest, pure, good, holy and exalted desire to serve God.

The Gemara proceeds to relate that the father of the victim, himself a priest, demanded the removal of the sacrificial knife before his son was completely dead, in order to prevent its ritual defilement. "The purity of the knife was more important to them than murder." The Gemara (23b) understands that there is an educational imbalance here and asks - did they overvalue ritual purity or undervalue the sanctity of life? Where was the educational flaw? The conclusion is that it was human life that they failed sufficiently to value, and not that they exaggerated the value of ritual purity.

In any event, and in either case, the youth was dead, and R. Zadok stands and says - we have educated properly for some religious values, but in the end this is murder. Don't fool yourselves into thinking that this is a case of one wild weed, that the murderer is known and bears all responsibility by himself. What has this to do with *egla arufa*? Even when technically the murderer is known, the principle of *egla arufa* still applies, because his actions derive from something we taught or failed to teach.

R. Zadok asked, "Who will bring the *egla arufa* - the city or the *azarot* (Temple courtyards)?" - and the people couldn't answer, but burst out crying. What is the meaning of "city" and "*azarot*?"

The murderer draws from two environments, two frameworks. One, wide and encompassing, is the city - society as a whole, verbal violence in the Knesset and wife-murder in the home, the lack of tolerance and a sense of arrogance. But R. Zadok was honest and moral enough to know that perhaps we cannot blame only the community at large. Perhaps we must also blame the Temple courtyards, the environment of the priests and Levites, the environs of holiness and sanctity. Why did the people burst out in tears? Not because they didn't know which environment is responsible, but rather because they all knew, instinctively and intuitively, that the real answer is both - and neither can avoid responsibility.

There are many of us for whom it is convenient to sever the connection of the city and the *azara*. The city is them: television, decadent music, pub-culture, and corruption; the *azarot* are us. To some extent, this is true. There does exist an element in general culture which is the opposite of Jewish values, which sees itself, today more than ever, as engaged in a campaign to uproot and destroy anything with a glimmer of holiness. But God forbid that we should try, or even want, to detach *azara* from city. There are some of us who rejoice at every chance to point out the drugs, the prostitution, or the violence in the wider community, so we can say, "Look at the difference between US and THEM" - look at the statistics, look at Dizengoff, look at their family lives. But remember - the people on Dizengoff aren't foreigners; they are our flesh and blood. It is our city and it should hurt; it cannot be a source of joy, of satisfaction, of self-congratulation and gloating. We should cry over the lack of values. And if, indeed, part of what has happened is the result of the culture of the city - and I think this is undoubtedly so - we are also part of the city, and we too must take part in the city's *egla arufa*.

There is, of course, a difference between the city and the *azara*. We see ourselves - justly! justly! - as residents specifically of the *azara*, the keepers of the flame. But that is precisely why we have a special responsibility, because part of the zeal of that Kohen who murdered comes from his also

having been a resident of the *azara*, from his desire to be first to the altar. Therefore, beyond our responsibility to bring an *egla arufa* as members of the city, we must also bring an *egla arufa* specifically as members of the *azara*. It is no wonder, then, that all the people burst out in tears.

One may ask, but what is wrong with our values? We try to educate people to strive for holiness, to love Eretz Yisrael, Am Yisrael, Torat Yisrael - shall we then stop adhering to and teaching these values? Shall we abandon the *azara*? God forbid! - not the *azara*, not the *ezrat nashim* [women's area], not the *heikhal* [sanctuary], surely not the Holy of Holies, not *Har haBayit*, not one rung of the ten rungs of holiness of Eretz Yisrael. But if we indeed strive for completeness, if we want to adhere to all these values, then we must at all times keep in mind the whole picture, the balance and interplay between these values. Have we done enough to ensure that our approach to each aspect of our sacred values is balanced? Perhaps even if we have indeed taught the evil of bloodshed - we have exaggerated, as that terrible Gemara suggests, the value of ritual purity.

There are several points I would suggest as worthy of reflection. First: the self-confidence that arises from commitment and devotion to a world of values and eternal truths - whether in terms of Torat Yisrael or Eretz Yisrael - sometimes has led to frightening levels of self-certainty and ultimately to arrogance. This arrogance has sometimes led us to act without sufficient responsibility towards other people, and at times even without responsibility to other values. "We are good, we have values, and they are worthless" - this attitude has seeped deeper and deeper into our consciousness.

Secondly, at times we have promoted simplicity and shallowness. Pragmatically, this has a greater chance of success than teaching complexity and deliberation. A simple direct message, appealing to one emotion and calling "After me!" will have more followers than the injunction to think, consider, analyze and investigate. Uncomplicated directives excite more passion than a balanced and complex approach, which confronts questions of competing spiritual values and of competing national interests. Because we wanted our youth to strive, to run up the altar, we not only promoted simplistic slogans, but also a simplistic lifestyle. Once, shocked to my core, I walked out of a meeting of religious educators where a teacher said that although we know that the Ramban and the Rambam disagree about the nature of the mitzva to settle the Land of Israel, we must keep this information to ourselves, lest we lower the enthusiasm of our youth and dampen their fervor. Here we aren't delegitimizing Dizengoff; we are delegitimizing the Rambam!

Third, sometimes we taught our students to belittle and suspect others. One who doesn't agree with us is criminal, not merely mistaken. Any opportunity to credit a public leader with good intention was rejected in order to credit him with alienation, with hostility, with malice - not a suspicion of evil, but a certainty! From this way of thinking, horrible things can result. The Sifre (Shoftim 43) to the verse, "If there be a man who hates his fellow and he ambushed him and rose against him and mortally struck him and he died," states, "Based on this, it is said: If a man transgresses a minor precept, he will eventually transgress a major one... If he transgresses 'You shall love your fellow as yourself,' he will eventually transgress 'You shall not hate' and 'You shall not revenge'...until he finally spills blood." From a sin of the heart, an attitude, from not enough love, *Chazal* [our rabbis] see a straight path to the ultimate sin of murder.

I am not coming to delegitimize our entire educational system or ideology - it certainly contains much that is wonderful. But I do mean to say that we cannot claim that this murderer was a "wild weed;" we must bring an *egla arufa* on behalf of the *azarot* as well.

The awesome, difficult question is - And now, what? Should we close the *azarot*, abandon our values? On my way back to Israel, I met Rav Eichler (a journalist from the Belz Chareidi newspaper). He asked me whether I do not think that what happened - and he is genuinely shocked - is a result of an educational system which teaches that there are things of more value than human life. I answered, we all believe that - it is in the Shulchan Arukh. "*Yehareg ve-al ya'avur*" (commandments which may not be transgressed even at the cost of one's life) means that there are values greater than human life. The question is what is the balance, what are the halakhic, hashkafic [world-view] and moral values which enable us to know when and how. In this sense, we need not be ashamed, nor need we erase one letter of our Torah. We will not surrender to any city, nor abandon a single one of our values. Our values are eternal; nothing can be given up or erased. But in terms of balance and application, of seeing the whole picture, of the development of the ability to think profoundly in order to know how to apply the Torah - here undoubtedly we must engage in a renewed and deeper examination. Priorities must be re-examined.

The same Gemara in Yoma tells that there was another incident in the Temple which led them to change their procedures. Despite R. Zadok's speech, they hesitated about instituting a different procedure. But after a later incident, where one *Kohen* knocked another off the ramp, and the second one broke his leg, they realized that something was wrong with the system itself. They no longer said, "An exceptional case cannot change ancient practice." They instituted a new procedure, using a lottery to determine who should perform the Temple service. Why didn't they do this right away, after the murder? The answer is simple. Ideally, which procedure is better - giving the prize to one who runs, strives, and makes the effort due to his commitment to values and to service, or the use of a lottery, without pursuit, without struggle, a simple mechanical system? Clearly, the old system is better, more educational, more imbued with value. But after a murder, "seeing it could lead to danger," Chazal abandoned the method of individual initiative and competition, fully aware of the considerable educational loss, but willing to pay that price. Even things which are better in principle must be sacrificed if that is what is necessary to prevent terrible consequences.

I don't know what is the precise equivalent for us. But the process of examining the *azara*, of the problems which arise not despite its holiness but because of its holiness - that is clearly mandated. Not our principles, but surely our analysis of public policy and public needs, needs to be re-examined.

In 1978, Shimon Peres visited the Yeshiva. He asked me what the political credo of the Yeshiva was. I told him the Yeshiva has no political credo, but we teach three things:

1. Even when sitting in the beit midrash, you have a responsibility to the community;
2. When addressing these problems, you have to think deeply and not simplistically;
3. Even when doing what is right, you have to know how to respect other opinions and the people who hold them.

This has to be our educational goal. The question is not just what are the particular values we hold, but through which spectacles we view values, through which eyes. A man, said Blake, doesn't see with his eyes but rather through his eyes. What sees is the mind.

Finally, there is another facet to what we have been discussing, which relates to our community and leadership.

Leaving out for now the question of individuals - who said what - we must remember the principle of the Gemara in Shabbat: "Anyone who can rebuke the members of his household and doesn't do so is culpable for [the acts of] his household; [if he can rebuke] his townspeople, is culpable for his townspeople; the whole world - he is culpable for the whole world (Shabbat 54b)."

Everyone should tally his own accounts in this respect, but I am not wrong if I say that for all of us the degree of rebuke, of protest was not sufficient; for some, because they did not evaluate the evil properly, for others because they were not willing to publicize wrong when they feared our opponents could use it to attack our whole system. The point of *Chazal* remains the same; their terrible words carry the same force in either case. That they could have protested and did not - this carries a particular responsibility beyond the "city," perhaps even beyond the "*azarot*."

We are today in a very difficult situation, partly practical, partly metaphysical. Practically, our struggle for our values within society has suffered a mortal blow. Among ourselves, there is a shocking atmosphere. Yesterday, the sight of armed guards in the Yeshiva, accompanying R. Yoel Bin-Nun, was shocking. Why was it shocking? I remember the Gemara describing how the *Kohen Gadol* [High Priest] on Yom Kippur was suspected of being a Sadducee, a heretic - and both he and his accusers wept; he because he was suspect, his accusers because they lived in a world where such suspicions were necessary. Sadder than the sight of bodyguards in the Yeshiva was the knowledge that we live in a world where it is necessary. The transformation from a healthy, organic, trusting society, a society of *azarot*, to one sundered by suspicions is an awful and terrifying one.

Let me read a few lines from the Ramban in Acharei Mot. The verse states: "From your seed you shall not give to pass before the *Molekh* and you shall not desecrate the name of your God." The Ramban explains: "The verse states that the worship of the *Molekh* is a desecration of God's name and in the next *parasha* it is added that it 'defiles My holy place and desecrates My holy name.' The reason may be that it defiles the people who are hallowed in My name... Perhaps it means that one who sacrifices to the *Molekh*, and subsequently comes to the Temple of God to bring a sacrifice, defiles the Temple, for his sacrifices are defiled and an abomination to God, and he himself is defiled eternally, as he has been defiled by the evil he did... It mentions desecration of God's name because when the nations hear that he has given his children to the *Molekh* and an animal to God, this is desecration of God's name." There is not only *chillul Hashem* (desecration of God's name) as reflected in what others say, in our sullied public image, but also intrinsically, because (as it were) God is not complete and His name is not complete if there is bloodshed in Israel.

Today we must, out of the crisis, assume an educational and ideological task. Someone may say, "The Rosh Yeshiva says that *azarot* can lead to bloodshed - let's close the *azarot*!! Let us abandon the *Mikdash* [Temple]!" I say, no! We will not close a single *azara*, nor will we encourage tepid and unenthusiastic service. The challenge is, can we continue to inspire the yearning for sanctity, shake people out of complacency, get them to face the great call of the hour - to understand the importance of the Medina, to understand the historical process in which we live - without losing a sense of morality, of proportion, of right, of spirituality? Do we have to choose between *azarot* and morality? *Chas ve-shalom* [God forbid]! But we must purify our hearts and our camp in order to serve Him in truth.

About ten years ago, after the disclosure of the existence of the Jewish Underground, I spoke about the role of the Levites. I said then and I say now: the *Levi'im* had a double role. On the one hand, their job was to educate, to inspire, to open eyes and arouse hearts to the service of God and its ecstasy. At the same time, they were the guards at the Temple doors: forbidding entry to the unqualified, not letting one enter where one cannot, setting up and enforcing boundaries. On the one hand, they called everyone to the Temple, and at the same time, they themselves pressed on the brakes. We are *Levi'im* - we must call a great and large company for this endeavor. We must not divide by saying - I saw and warned and you were silent. This sort of pettiness must be placed aside. We have to build a wide, secure base that can allow all Levites, all who are committed to the city and the *azarot*, to conjoin in the great effort to ensure that the light of the *azarot* shines onto the city.

This is very hard, ten times harder now than before the murder. But anything less will be a betrayal of our obligations and our rights, in this holy hour. May we purify our hearts and our camp, and through a spiritual and Torah-inspired effort, attempt to purify and to sanctify, to the greatest extent possible, our city and our society.

“Let us purify our hearts and our camp, and from this spiritual and Torah effort, let us strive to purify and to sanctify, as much as possible, our city.”

Copyright (c) 1995 Yeshivat Har Etzion. All rights reserved.

נחפשה דרכינו ונחקורה

הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל

אני ניגש היום לשיחה בתחושה מעורבת. מצד אחד, היו שניגשו אלי ואמרו שחשוב שהישר מן המטוס, במקום להיכנס ולהעביר שיעור בסוגיות הנלמדות עתה בישיבה, אקפוץ ישר לבית המדרש להעביר שיחה בנושא של אירועי ימים אלו. מאידך, ישנם אחרים המשדרים תחושה שלאחר שבוע ימים ולמעלה, כבר נמצאים עמוק מדי במרקחה שמסביב לעצם הפרשה הנוראה וכל האופף אותה, ומחפשים לחזור לאיזושהי שיגרה. מבחינה זו, בעצם העובדה שהאירועים הטרגיים תפסו אותי מעבר לים, כבר איחרתי את הרכבת ואין טעם לבוא ולדבר.

ואף על פי כן, למרות התחושה המעורבת, אני חש צורך להתייחס למצב, לאירועים ולהתרחשויות.

בהיותי בארצות הברית, התקיימה כמעט בכל קהילה שכיבדה את עצמה עצרת זיכרון ברמה זו או אחרת. בקהילה אחת, הסמוכה לניו-יורק, התבקשתי לדבר, והרחבתי שם את הדיבור בשני כיוונים. פתחתי בהתייחסות לפסוק שנקרא השבוע "ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה". יש להבחין בין מספד לבין בכי. עניין ההספד הוא, בעיקר, הערכת האדם, אישיותו ופועלו: הוא מתייחס בעיקר לעבר, בעוד שהבכי מתייחס לשבר ולשברון הלב שקשור לפטירתו. מתוך כך, ראיתי שם לנגד עיני מגמה כפולה. ראשית, לתאר, עד מקום שהיכרותי הדלה הגיעה, את אופיו ואת דרכו של ראש הממשלה זיכרונו לברכה, ובנוסף, להתייחס לפן של החסר והשבר, על כל מרכיביו, שבעקבות הרצח.

כאן, בתוך ציבור שההיכרות שלו הרבה יותר עמוקה, במקום שבוודאי ישנם אנשים, כרב עמיטל ואחרים, שהכירו את ראש הממשלה הרבה יותר מכפי שאני הכרתי אותו, לא אתייחס לפן הראשון. כאן, בישיבה, ברצוני להתמקד בהיבט השני, על מרכיביו השונים, כולל הטרגדיה כשלעצמה ומה שהתגלגל ממנה.

כשבאים לבכות ולבכות, ישנם רבדים ומרכיבים שונים. כמובן, בראש ובראשונה קיים הפן האישי. ישנו יגון של משפחה שכולה, אלמנה, ילדים ונכדים; ודאי שאסור לאבד את הפן הזה, תוך כדי ההמולה הציבורית והלאומית. אבל, כשנופל שר וגדול, כשאישיות מפורסמת נפגעת, מעיבות על הנקודה הזאת, על אף חשיבותה, נקודות אחרות, הייחודיות למקרה כזה. במצב כזה, כשמדובר באישיות כזו, הרי בדרך הטבע ההתייחסות הציבורית היא בעיקר לפן הציבורי.

ישנה כאן, ללא ספק, אבדה קשה, מקור לבכות את החסר בהווה ואת השבר הפוטנציאלי בעתיד. לא בכל שנה עולה על הבמה הלאומית מנהיג בעל שיעור קומה כפי שהיה יצחק רבין. אדם עם רקע וכישורים אישיים, הן מצד עצמו והן מפאת החוויות שעברו עליו, אשר היה יכול מכוח הצירוף הזה, במציאות המורכבת שבתוכה אנו חיים, לנווט כקברניט את האנייה הלאומית ולנתבה בימים קשים, כשהמאמץ להגיע לחוף מבטחים מצד אחד, עמד לנגד עיניו ולנגד האומה כולה, ומצד שני החשש לסערות, כשאוכלי החוף אינו כל כך בטוח, ודאי אפף רבים. הצירוף של קריירה ביטחונית של למעלה מעשרים שנה, מצד אחד, ותקופה שנייה, גם היא למעלה מעשרים שנה, של פעילות מדינית, כשמדובר בהכרעות קשות וגורליות, שהפן המדיני והפן הביטחוני שלהן אחוזים כאש בשלהבת, היכולת להעריך אל נכון את הדברים כשלעצמם, היכולת להקרין סמכות ולהשרות מנהיגות בתוך הציבור ביחס לשני התחומים, כל אחד בנפרד ושניהם ביחד, השילוב הזה ודאי

שאינו שכית. קשה לחשוב למעשה על עוד אדם שבו צירוף הכישורים ושילוב הרקע בשני התחומים השתזרו באותה מידה ובאותה רמה. זוהי אבדה קשה מבחינה לאומית, ואמנם אוי לה לספינה שאבד קברניטה.

מעבר לנקודה זו, וממילא לחרדה שצריכה למלא את האומה כולה באבדן הקברניט, יש דאגה מיוחדת לאלה שעניין ההתיישבות בארץ ישראל קרוב ללבם. ישנם אולי כאלה שקביעה זו תישמע להם קצת מוגזמת ומשונה, שהרי ההתנגדות העזה והנמרצת, לדרכו ולאישיותו של ראש הממשלה באה בדווקא מצד אלה שרואים עצמם כנושאי דגל ההתיישבות. אבל בראייה אובייקטיבית, מי שהציבור הזה - במידה והכיר בכך, שבכל אופן הולך ונרקם לנגד עיניו מהלך מסוים, ולו יהי למגינת לבו - היה יכול לסמוך עליו שיעשה כמיטב יכולתו לדאוג לפן הביטחוני, וממילא לשמירה על חלקי ההתיישבות, היה ראש הממשלה. ממילא, דווקא להם ולנו הוא חסר. אך לא רק זאת. מבחינתנו, כל תהליך השלום, על כל הקרבנות הקשורים בו, אינו רק תהליך מדיני. תהליך השלום הוא תהליך הקשור בהיבטים ערכיים ורוחניים, שלא רק התוצאה המעשית בשטח - מה מחזירים, מה לא מחזירים ואם מחזירים - אלא גם כיצד מחזירים, באיזו רוח ובאיזו תחושה פועלים הוא משמעותי. האם מדובר בתהליך של ויתור, אקט של שמחה שנפטרים מאיזה עול כבד, או בנכונות לפשרה על כל הכואב והכאוב בה? דומני שראייה אובייקטיבית - המסוגלת להתגבר על ההתנגדות לעצם המדיניות הבוחנת את "מידת הששון והשמחה" בעצם ההחזרה והויתור, לעומת תחושת ההכרה בכורח הנסיבות המחייבות את התהליך, בלב כבד, ובזיקה איתנה לארץ ישראל של ברית בין הבתרים, תכיר בכך שראש הממשלה זיכרונו לברכה חש את תחושת הכאב הזאת. אמנם, לא במידה שאנחנו היינו רוצים, אך מידתו היתה החזרה באגרוף קמוץ ולא ביד נדיבה, ולנקודה הזאת יש שורשים ערכיים ומשמעות ערכית...

... חסרונו של יצחק רבין שהלך לעולמו היה נכון גם לו היה נפטר מיתה טבעית בעלותו על יצועו. אבל לא כך היו הדברים. הנסיבות האיומות והנוראות, הדרך בה נרצח בדם קר, צריכות להוות מקור כאב וצער עמוק ביותר - מעבר לאבדן הקברניט כשלעצמו - לכל אזרח במדינה שלכך הגענו. הייתי ביום שלישי שעבר בניו-יורק, ונכנסתי לראות את מר"ר ד' אהרן סולוביץ'יק. אני מתאר לעצמי שיש כאן בתוך הציבור כאלה שיודעים היטב כמה עזה התנגדותו לכל תהליך השלום. הוא מתבטא בצורה חדה וחריפה בכל הזדמנות, ולמרות הקושי הפיזי שיש לו להתנועע, הוא בא ארצה במיוחד לתת ביטוי לכך. קשה למצוא אדם המתנגד יותר. נכנסתי אליו, וטרם פתחתי את פי, רק אמרתי "שלום עליכם", חזר פעם אחר פעם רב גבהחו זן פטבסו, ב גבהחו זן פטבסו; אות קלון. שני לילות לא עצם עין מתוך תחושה של בושה וכלימה.

התחושה הזאת, שלכך הידרדרה מדינתנו, בבת עיננו, שאומתנו הגיעה למדרגה השפלה שעד כה חשבנוה רק מעבר לים, "אשר חלק ה' אלקיך להם", שלרמה הזו של יישוב סכסוכים פוליטיים, מחלוקות ומריבות פנימיות על ידי רצח ואלימות, הידרדרנו; הבושה הזאת צריכה לאפוף כל אחד ואחד: ימין ושמאל, דתי וחילוני. במידה שיהודי מרגיש, כפי שצריך להרגיש, משהו מאחדותה ושלמותה של כנסת ישראל, אז גם אם מדובר בחלק אחר מן העם, צריך להרגיש במידה מסוימת תחושת כלימה שכך פרצופה של חברתנו כרגע, שבדרכי אלימות - האלימות החריפה והחמורה ביותר - מתיישבים (או דומה שמתיישבים) סכסוכים.

אבל כמובן, שתחושת הכלימה והבושה, אופפת, וחייבת לאפוף, את הציבור שלנו במיוחד. עד כמה שכל אדם מישראל הוא עצם מעצמנו ובשר מבשרנו, הרי שבמקרה דנו, ביחס לציבור המכונה "דת לאומי" - שאנו גאים להיות חלק ממנו - קביעה זו נכונה במיוחד ובמישרין.

מדובר באדם שטופח במיטב מוסדותינו. לפני עשרה ימים היינו מציינים אותו כסמל להצלחה, כסיפור שכולנו היינו מתגאים בו. מדובר כאן בתוצר של משפחה טובה; אבא סופר סת"ם ואמא גננת, לימודים בישיבה תיכונית ובאחת מישיבות ההסדר הבכירות, הפקולטה המבוקשת ביותר באוניברסיטת בר-אילן ותלמיד חרוץ ב"כולל". לפני עשרה ימים, היינו רצים לחילוניים ואומרים להם: "חבר'ה, תראו איך אתם נראים, היכן מבליים הצעירים שלכם, איזו תרבות או תת-תרבות או חוסר תרבות, ואצלנו - תראו: "איזה גידולים גידלנו!"

המשנה בכתובות אומרת שסוקלים נערה מאורסה (שזינתה) על פתח בית אביה משום זיקתה להוריה: "ראו גידולים שגידלתם". עתה נשמעים בקרבנו קולות, "מה זה 'גידלתם', אנחנו גידלנו! חס וחלילה! איזה עשב שוטה, פרח בר, אחד שגדל שם בשולי הערוגה, מהמנודים והמוחרמים: אנחנו גידלנו!?" אבל, רבותי, לא ייתכן שמי שמוכן לקחת קרדיט כשהשמש זורחת, יתנער פתאום כשמתחיל לרדת גשם. אם לפני עשרה ימים היינו מנפנפים בגאווה בצעיר - "ראו גידולים שגידלנו" - עלינו לדעת גם היום לומר "ראו גידולים שגידלנו".

אחרי פרשת המחותרת, לפני כ- 21 שנה, פרסמתי מאמר ב"מעריב" תחת הכותרת "היכן שגינו?". תמצית המאמר - קריאה לחשבון נפש אחרי הדברים שהיו, והדגשת העובדה שלא מדובר באנשים שבאו מהשוליים, אלא בקבוצת אנשים שהם מטובי בחורינו, ושבל נשלה את עצמנו לחשוב שיש כאן משהו שולי בפריפריה שניתן להתנער ממנו, אלא שיש לערוך בדק בית אמיתי ורציני, בו רואים לא רק את הענפים, אלא גם את השורשים.

אם כך היה אז, הרי שהיום על אחת כמה וכמה. נשמעים קולות של התנערות, "עשב שוטה" וכדומה; אולם, עלינו לראות את הדברים בפרספקטיבה של חז"ל. בפרספקטיבה של חז"ל יש כאן דברים איומים ונוראים. אני כמעט פוחד להוציא אותם מהפה. איני אומר, חס וחלילה, ליישם את הדברים כמשמעם, אך עלינו להבין מאיזו זווית ומאיזו תחושה חז"ל ניגשו למקרים כה חמורים. אחרי פרשת המולך, נאמר בפסוק (ויקרא כ, ה) שאם הציבור לא ידאג לבער את הנגע, לבער את הרע מקרבו ולהעניש את החוטא, אז "ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו". שואלת הגמרא בשבועות (לט): "אמר ר' שמעון: אם הוא חטא משפחתו מה חטאת? לומר לך, אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין, ושיש בה לסטים שאין כולה לסטים, מפני שמחפין עליו". בל נשלה את עצמנו. במידה רבה ואמיתית - אנחנו המשפחה.

חיפוי מתקיים בשתי בחינות. יש חיפוי ששומרים על אדם שלא יתגלה ושלא תופעלנה סנקציות נגדו. במובן זה, החיפוי הוא לאחר המעשה. אבל אנחנו מכירים בהלכה גם חיפוי שהוא טרם-מעשה, חיפוי שמאפשר את הגידול ואת ההתפתחות: "המחפה בכלאיים - לוקהב". וכאן במידה מסוימת, לצערנו הרב - אבל אם לא נצטער לא נעמוד על האמת - יש מידה של חיפוי שאיפשרה ושטיפחה את הגידול. הלוואי שיכולנו לומר שמה שאירע, לא נעשה בגלל הדרך והחינוך שקיבל הנער, אלא למרות. אך עלינו לשאול את עצמנו "האמנם?!". אם קם אדם ואומר: "נו, מה אני יכול לעשות? אני אמנם ראש ישיבה, מחנך, מורה או רב, ומתוך עדתי יוצאים גם בחורים מחללי שבת. אז אני אחראי לחילול השבת שלהם" התשובה היא - חס וחלילה. בוולוז'ין היו ראשי ישיבה

יותר ממולחים ממה שיש לכם, וגם משם יצאו לא אחד ולא שניים, ולא מניין ולא שניים, של פורקי עול לחלוטין, אבל שם היה ברור, וכך גם כיום, שאם יוצא בחור מחלל שבת מאיזו ישיבה תיכונית או ישיבה גבוהה, מקרים אלו הם למרות החינוך. כאן נשאל את עצמנו האם הכול למרות, או בחלקו גם בגלל.

מופיע בגמרא, בירושלמי, בתוספתא ובספרי:

רתנו רבנן: מעשה בשני כהנים שהיו שניהן שווין ורצין ועולין בכבש. קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חברו, נטל סכין ותקע לו בליבו. עמד רבי צדוק על מעלות האולם ואמר: אחינו בית ישראל שמעו, הרי הוא אומר 'כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושופטיך'. אנו על מי להביא עגלה ערופה, על העיר או על העזרות? געו כל העם בבכיה. בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר. אמר: הרי הוא כפרתכם, עדיין בני מפרפר ולא נטמאת סכין. ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים. וכן הוא אומר 'וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים מפה לפה'."

(יומא כג)

בהמשך שואלת הגמרא על איזה עגלה ערופה דיבר רבי צדוק, שהרי ירושלים אינה מביאה עגלה ערופה? עוד מקשה הגמרא, הלוא עגלה ערופה מביאים כשלא יודעים מי הרוצח, אבל כאן הלוא כולם ראו. "ולא נודע מי הכהו' כתיב, והלא נודע מי הכהו?!". "אלא, כדי להרבות בבכיה". נשאלת השאלה מהו "כדי להרבות בבכיה"? האם משום כך מגלים פנים בתורה שלא כהלכה? הייתכן שיעמוד רבי צדוק באולם ויסלף, ידבר על עגלה ערופה שלא במקומה?! לא יעלה על הדעת!

התשובה היא ברורה למדי. היה כאן מסר. מהי פרשת עגלה ערופה? הלוא פרשה זו היא הפרשה של אשמה ואחריות קולקטיבית, מזקני בית דין ועד אחרון המשרתים.

ישנם בעולם המודרני ליברלים גדולים שיודעים לדבר על כך שבעצם אשם פלוני ואשם אלמוני, המשפחה אשמה והחברה אשמה והסתבא אשמה. השקפת היהדות מחריפה במלוא העוצמה את נימת האחריות האישית. אדם אחראי לגורלו ואחראי למעשיו, וחס ושלוש שהבלטת אשמה קולקטיבית, שהכנסת נימה שכולנו אשמים, תקהה את תחושת האחריות האישית של המבצע. אבל אם מדובר בתחושת אחריות קולקטיבית שמעבר לאחריות האישית - זהו המסר של פרשת עגלה ערופה. וכאן, כך חש ר' צדוק בשעתו, אחד משני הכהנים הצעירים שרץ ושלף סכין ותקעו בלב חברו; מה יאמרו הזקנים והעם העומדים בעזרה? יאמרו "נו, עשב שוטה, פרח בר, אחד שנכנס לו ג'וק בראש ותקע סכין בלב חברו כדי לבצע את העבודה". ואז כולם מנערים את עצמם מן האחריות והולכים הביתה ומפטירים כדאשתקד...

ר' צדוק הבין שאותה תקיעת סכין בלב אינה סתם טעות של פרח בר, הנעשה חרף החינוך שקיבל, אלא, במידה מסוימת, בגללו. מה הביא את אותו כוהן לתקוע סכין בלבו של הלי? האם הוא התמרד נגד העולם של מקדש וקדשיו? האם הוא זלזל בעבודה ובכל מה שהמקדש מייצג? הרי להיפך! מתוך התלהבות, מתוך להט, מתוך דבקות בעבודה ומתוך רצון להקדים לדבר שבקדושה; הלוא מתוך כך הגיע למה שהגיע. זה מה שהמריץ וזה מה שדירבן!

כמובן, אין לומר שרבותיו, מדריכיו, הוריו ומוריו הם שלימדוהו והורוהו, שעל מנת להיות ראשון בעבודה מותר לתקוע סכין בלב החבר. חס וחלילה! אבל מבחינת גורמים ומרכיבים שנכנסו לתודעתו ולאישיותו והביאו אותו לאותו מעשה איום ונורא - ודאי שכן. דאגו לכך ש"קנאת סופרים תרבה חכמה", ושכחו שהיא גם מרבה קנאה. הבליטו את חשיבות העבודה, ולא הבליטו מספיק את חשיבות הדאגה לזולת, את תחושת החברות, את הצורך להשקפת עולם ולארחות חיים מאוזנים, שבהם הדאגה לחיי הזולת הולכת בד בבד עם החרדה לעבודה במקדש ועם הרצון הכן, האמיתי, הטוב, היפה, הנשגב והקדוש, לעבוד.

בהמשך הגמרא יש ספק מה בדיוק היתה הקונסטלציה הזאת; מה קרה? הגמרא מבינה שהיה אבדן שיווי משקל. ככל שהעבודה במקדש היא חשובה וקדושה, הרי שחס ושלום שתהיה מעורה בשפיכות דמים. מה היה הכשל החינוכי? הסכין עדיין תקוע בלב אותו בחור, בא אביו ודואג: "תוציאו את הסכין, עדיין מפרפר, שלא יטמא!" ללמדך שטהרת כלים חשובה להם משפיכות דמים. שואלת הגמרא מה היה כאן? "שפיכות דמים הוא חזל, אבל טהרת כלים כדקיימא קיימא, או דילמא שפיכות דמים כדקיימא קיימא, אבל טהרת כלים היא דחמירא". איפה היה הכישלון? האם מבחינת תשומת הלב שצריך לתת לטהרת כלים הגיעו לרמה המתבקשת והרצויה, אבל זלזלו בשפיכות דמים, כך ששפיכות דמים הפכה להיות נחותה יותר מטהרת כלים, או שמא בתחום שפיכות דמים קיבלו את החינוך המתבקש והנורמלי, אבל הרבו מדי לגבי טהרת כלים עד שהגיעו בה לידי הגזמה שגרם לחורבן הזה. כך או כך, הבחור מת; קם ר' צדוק ואמר להם: "רבותי, חינוכו לערכים טובים ויפים, אבל בשורה התחתונה יש כאן שפיכות דמים. אל נשלה את עצמנו שבסך הכול מדובר באיזה עשב שוטה", המשך ר' צדוק, "ואל נאמר הלא נודע ההורג, וכל הקולר תלוי בו. הכל הוא ורק הוא. אין מאחוריו ואין מצידו ואין מעליו, הוא ורק הוא, ומה לנו ולעגלה ערופה? דעו לכם שאמנם מבחינה הלכתית מעשית, היות והתנאי של 'ולא נודע מי הכהו' איננו מתקיים כאן, שהרי נודע מי הכהו והאחריות הכבדה והראשונית והבסיסית רובצת על שכמו - ולא תיפול שערה אחת מהאחריות האישית המתבקשת עקב העובדה שיש אחרים מצידו ומעליו - אף על פי כן, ביסודו של דבר יש כאן מקום לעגלה ערופה". מפני שמהו מזה הוא ינק - ומי יודע כמה, ומי יודע אם מפני זלזול בשפיכות דמים או מפני העדפה חמירא בערכים אחרים - משהו מזה הושרה עליו בחינוכו, וכעת אותו כוהן שהתחרה אתו, נקטל.

ואז, התעוררה אצל ר' צדוק שאלה איומה ונוראה, שאלה שעליה לא ידע הציבור לתת מענה, והמענה היחידי היה "געו כולם בבכיה". שאלתו היתה מי יביא עגלה ערופה, מי חייב, על מי נטיל את זה, על העיר או על העזרות?

מה פירוש על העיר או על העזרות? רבותי, אותו בחור, אותו רוצח, אותו פושע ינק משתי מסגרות ומשני מעגלים. ישנו מעגל אחד רחב - העיר, התרבות הכללית, הלכי הרוח במדינה, אלימות מילולית בכנסת ורצח נשים בבתיהן, חוסר סובלנות ותחושה של התנשאות. יש משהו בעיר, בחברה הרחבה, אולי עליה להביא עגלה ערופה. אבל מאידך, היתה בר' צדוק האמת והמוסריות להרגיש, שאולי יש כאן מקום לעגלה ערופה לאו דווקא מהעיר אלא מהעזרות. דווקא עולם של מקדש, דווקא עולם של קדושה, דווקא כוהנים בעבודתם ולויים בשירם ובזמרם. אולי העזרות זקוקות לכפרה ועליהן צריך להביא את העגלה הערופה. אולי דווקא שם ליקוי המאורות ודווקא שם שורש הפשע.

מדוע געו כולם בבכיה? לא מפני שלא ידעו לענות 'עיר או עזרות', אלא מפני שהבינו אינסטינקטיבית ואינטואיטיבית שהתשובה האמיתית לשאלתו של ר' צדוק היא שצריך להביא עגלה ערופה - הן על העיר והן על העזרות. הן על העיר להתנער והן על העזרות להתנער. כשבחור צעיר מתבוסס בדמו ליד המזבח, בתוככי העזרה, הן העיר, והן העזרות זקוקות לעגלה ערופה.

אנחנו, כר' צדוק בשעתו, יכולים לשאול את עצמנו, לא רק לגבי הנרצח הזה, אבל בוודאי גם לבי הנרצח הזה, על מי להביא עגלה ערופה, על העיר או על העזרות. ובתוך תוכנו, אם רוח תורה ורוח אהבת ישראל מפעימה אותנו, הרי שהתשובה האיומה והנוראה היא "על העיר ועל העזרות".

יש מי שמרגיש, שהעיר זה הם; העיר זה אביב גפן, בעוד העזרות זה אנחנו. במידה מסויימת, ודאי שזה נכון. ישנה תרבות כללית המנוגדת לרוח ישראל סבא, הרואה את עצמה - והיום יותר מתמיד - נאבקת לשרש מן השורש כל דבר של קדושה. יש מחנה של עזרות, של שומרי החומות ומה שבתוכן. אבל חס וחלילה, בל נשלה את עצמנו ואל נשאף לכך שנראה את העזרות כמנותקות לחלוטין מן העיר. לא פעסולא פעמיים, עולה הדם לראש מדברים ששומעים ומדברים שקוראים. אנשים שרואים את עצמם כמחנכים תורניים בישראל, ועל כל גילוי של שחיתות והפקרות, של אובדן דרך של פשיטת רגל מוסרית בציבור הכללי - ששים ושמים. כשמוצאים "אצלם" זנות וסמים, גזל ורצח, זה מאפשר לנו להתהלך בקומה זקופה, להרים את הדגל, ולקרוא בקול רם: "ראו מה בין בני לבין חמיי!". ראו את התרבות הקלוקלת ההיא, חברות דיזינגוף ויושבי שינקין, כיצד הם נראים - עגלה ריקה ללא ערכים. "תראו את הסטטיסטיקה!" כמה רצחו, כמה הרגו, איך נראית משפחה אצלם, תראו את החינוך שלהם.

"מה בין בני לבין חמיי" נאמר במדרשים על משפחת עשיו. מי הם אותם מסתובבים במבואות האפלים שלאידם צוהלים? אחינו ואחיותינו, בשר מבשרנו ועצם מעצמנו, למוטב ולרע. גם אנחנו הננו - וחייבים לנו להיות - חלק מאותה עיר, ולכן המתרחש בה צריך להכאיב לנו. עד שפה ושם אנחנו הננו - וחייבים לנו להיות - חלק מאותה עיר, ולכן המתרחש בה צריך להכאיב לנו. עד שפה ושם אנחנו מגלים גילויי שמחה - "אנחנו אחרים, אנחנו שונים, אנחנו על הסוס" - עלינו להרגיש עמוק עמוק את הצער ואת הכאב שאמנם, לצערנו הרב, למגינת ליבנו ולדאבת נפשנו, חלק לא מבוטל מעמנו נראה כפי שהוא נראה. על גילויים של שחיתות מוסרית, על חוסר ערכיות והעדר זהות יהודית עלינו לבכות. אם אמנם, כפי שאכן נראה לי, חלק מאותו אירוע איום ונורא הוא פרי תרבות העיר, הרי עלינו לדעת שזהו גם כן עירנו. חלק ממה שצריך להכאיב לנו הוא מצב העיר, ואף אנחנו שותפים לעגלה ערופה המובאת על העיר.

עם זאת, כמובן, שיש הבדל משמעותי בין העיר והעזרות. אנו רואים את עצמנו, ושואפים, ובצדק, להיות מתושבי העזרות. בתור שכאלה, מעבר לאחריותנו כתושבי העיר, יש לנו אחריות מיוחדת כתושבי העזרות. אני חוזר ומדגיש, שחלק מאותה ריצה של הכהן קדימה לקראת המזבח היתה מפני שהוא תושב העזרות ולא "למרות". מפני שהוא שואף לעבודה, מפני שהוא שואף לעבודה, מפני שהוא רוצה להיות ראשון המקריבים. ואם כך, יש על העזרות חובת עגלה ערופה מיוחדת, מעבר לזו של העיר. מה הפלא אם כך, שגעו כל העם בבכיה.

נשאל נא את עצמנו, מה הן בעיותינו בתור תושבי העזרות? הרי אנחנו מחנכים, ומשתדלים לחנך, לדברים של קדושה, לזיקה לארץ ישראל, לעם ישראל ולתורת ישראל. מורשת העבר וחזון העתיד - אלה הם המסרים שלנו. האם יש כאן משהו פגום או פסול? האם יש משהו שנרצה לבטל אותו?

חס ושלום! לא נוותר לא על עזרת ישראל ולא על עזרת נשים, לא על היכל ולא על קודשי קודשים. אנחנו שואפים למקדש כולו, על כל רבדיו ומרכיביו; מקדש, הר הבית, ירושלים וכל עשר הקדושות של ארץ ישראל. אולם, שאלת התמונה הכוללת היא המתבקשת. האם דאגנו מספיק שהאיזון במערכת הכללית המקיפה יהיה המתבקש או שמא לא. ושמה, כבאותה גמרא נוראה, אפילו אם שפיכות דמים כדקיימא קיימא והמודעות במקומה, הרי שישנו חוסר איזון וחוסר פרופורציה בין שפיכות דמים לבין טהרת כלים. שמה החינוך לדבקות בעזרות הפר את האיזון ואת הפרופורציות גם בתוך העזרות.

ישנם מרכיבים אחדים שניתן להתייחס אליהם.

ראשית, הביטחון העצמי, שמחד נובע מדברים של קדושה, מדבקות בעולם של נצח, מהתמסרות לערכים של אמונה ועבודת ה', אך מאידך קיבל לעתים ממדים מדאיגים ומדהימים. מתוך תחושה של "אנחנו נטורי קרתא, אנחנו שומרי העזרות" - והרי העזרה יכולה להיות דברים שבקדושה בתורת ישראל, והעזרה יכולה להיות ארץ ישראל - לעתים הגענו והגיעו חניכינו למצבים שבהם הוודאות המוחלטת הפכה להיות תחושה של התנשאות. התנשאות שהביאה לכך שלא ראינו את עצמנו כאחראים לציבורים אחרים, ולעתים אף לא לערכים אחרים. זכורני לפני עשר שנים, עת הייתי חבר בוועדת בדיקה פנימית, בין יתר האנשים שהופיעו בפניה היה אדם התופס מקום נכבד בתוך הציבור שלנו. הציבור אותו הוא מייצג, שיושב במקומות בהם הוא יושב, כך קבע, הוא כל כך נפלא - "אין ציבור כמותו בעולם" - שבעצם אין בכלל מי שראוי להיות מושלו ושליטו. יצאתי מזועזע. במשך העשור החולף, הנימה הזאת של "אנחנו והם" - אנחנו הטובים, אנחנו הדואגים, אנחנו בעלי הערכים - רק הולכת וגוברת, לצערי.

שנית, לעתים חניכנו לפשטנות באורח החשיבה. פשטנות, שמצד אחד היה בה כדי לשלהב ולהלהיב. כשבאים לאדם עם מסר חד וברור, פורטים על נימה אחת בלבד וצועקים "אחרי", רבים יותר הסיכויים שירוצו, מאשר אם אומרים לו "תחשוב, תשקול, תבדוק ותחקור" כי יש בעיות קשות, מורכבות ומסועפות, אינטרסים רוחניים נוגדים או אינטרסים לאומיים נוגדים. לא פעם העברנו, במאמץ היונק משורשים שבקדושה, להריץ את הבחורים ואת הבחורות שירוצו לקראת המזבח לעשות את העבודה, לא רק מסרים פשטניים, אלא גם אורח חשיבה והרגל פשטני. הפשטנות הזאת באה לידי ביטוי, לעתים בצורות החשיבה ולעתים בהתנערות מתכנים ומשיקולים. מזועזע עד עומק נשמתי יצאתי פעם, לפני 02-51 שנה, בסמוך לעלייתנו ארצה, ממפגש רמי"ם של ישיבות תיכוניות. דיברו על חינוך, כיצד לחנך את הדור ולקדם אותו. קם ר"מ אחד על רגליו ואמר: "אמנם אנחנו יודעים שיש מחלוקת בין רמב"ן לבין רמב"ם לגבי ארץ ישראל - כן מצווה, לא מצווה וכדומה, אבל זה סוד כמוס שאנחנו נשמור בקרבנו. לתלמידים אסור לספר את זה". הלא אם הם ישמעו, עלול משהו מהלהט, מההתלהבות הבערת בעצמות לדעוך; הגחלים יהפכו להיות רק לוחשות או עמומות. כאן כבר לא שמים פס על דיזנגוף - כאן שמים פס על הרמב"ם!

שלישית, לא פעם חניכנו חלקים לא מבוטלים מהציבור שלנו, אולי מתוך כוונות טובות, להתייחסות מזלזלת וחשדנית כלפי אחרים. מי שלא חושב כמונו, מי שלא פועל כמונו, אינו מוצג כשוגה או כטועה, אלא כאיש זדון. אם היתה הזדמנות לייחס לאישיות ציבורית או לציבור שלם כוונה טובה או כוונה פסולה, הקו האינסטינקטיבי - לא תמיד, כמובן - היה תמיד לייחס לו את הדבר הזדוני. לא שיגיון אלא רשעות. לא טעות בשיקול הדעת, אלא ניכור. במקום אותה סיסמא

המקובלת מדור לדור - "כבדהו וחשדהו", רבים חרטו על דגלם: רחשדהו, חשדהו וחשדהו". לא רק חשדהו: חשדהו זה הרי ספק. וודאות מוחלטת; בטח שזה כך!

מארחות חשיבה כאלה, מתוך מסרים שמעבירים ומסרים שלא מעבירים, ניתן להגיע לדברים איומים ונוראים.

"מכאן אתה אומר, עבר אדם על מצווה קלה, סופו לעבור על מצווה חמורה. עבר אדם על 'ואהבת לרעך כמוך', סופו לעבור על 'לא תקום ולא תטור' ועל 'לא תשנא את אחיך'. 'ואהבת לרעך כמוך'. 'וחי אחיך עמך', עד שבא לידי שפיכות דמים" (ספרי דברים, יט י ו-כב יג).

ללא ספק ישנו הרבה מן הטוב והנפלא במערכת החינוך שלנו, וחלילה להכתים את המערכת כולה, אבל לחשוב שהכול נובע מגידולי פרא ועשבים שוטים ללא שום אחריות של העזרות וכל העניין הוא רק למרות העזרות - חוששני שאת זה לא ניתן לומר.

השאלה הקשה והנוראה שמתבקשת היא, אם כך, האם צריך לסגור את העזרות, לפרק את המערכת ולוותר על ערכים? במטוס בדרך לארץ, שאל אותי יהודי, האם איני חושב שהמצב שנוצר הוא פרי חינוך שבו מחנכים אנשים שיש דברים שהם למעלה מחיי אדם. השבתי לו, שקיומם של ערכים למעלה מחיי אדם אינו עניין התלוי בזרם זה או אחר, הלוא זה יסוד המושרש בחז"ל ובשולחן ערוך. אם יש הלכה של 'יהרג ואל יעבור', משמעותה היא שישנם ערכים העומדים למעלה מחיי אדם.

אבל השאלה היא, כמובן, כיצד מיישמים. מהו האיזון ומהי ההנחייה ההלכתית וההשקפתית, מתי חיי האדם נמצאים בפסגה ומתי הם נדחים מפני ערכים אחרים. אם הנקודה הזאת היא דבקות בדברים שבקדושה, הערכתם והערצתם, ודאי שאין לנו ואל לנו להתבייש ולהיכלם, ואל לנו למחוק ולו אות אחת קטנה מספר תורתנו. מבחינה זאת, לא נוותר לשום עיר, ולא נמחק שום סעיף במה שנוגע לעולם האמונות ודעות, הדבקות בתורה ועבודת ה'. במה שנוגע לייעודנו כנושאי הדגלים האלה לא נוותר ולא נהלך חפויי ראש. הערכים הם תורת נצח וחלילה לנו לוותר או למחוק. אך במה שנוגע ליישום ולאיוון, ראיית התמונה הכוללת, פיתוח כושר החשיבה הענייני ובחינת הדרכים ליישום אותה תורה נפלאה על כל ערכיה ורבדיה, בזה ודאי שיש צורך בחשיבה מחודשת ומעמיקה. ובהחלט ייתכן שנצטרך לעשות חושבים מבחינת סדר העדיפויות.

במשנה ביומא (דף כב.) מסופר: "מעשה ששניהם שווים ורצים ועולים בכבש, ודחף אחד מהן את חברו ונפל ונשברה רגלו. וכיוון שראו בית דין שבאים לידי סכנה, התקינו שלא יהיו תורמין את המזבח אלא בפייס". הגמרא מספרת שהיו שני סיפורים שונים: המעשה שבתוספתא ובירושלמי, על תקיעת הסכין בלבו של חברו, ושבירת הרגל במשנה. הגמרא דנה ביחס בין שני הסיפורים ובמעבר לשיטת הפייס. מסקנתה היא שסיפור הרצח קדם לשבירת הרגל. בזמן הסיפור הראשון, טהרת כלים היתה חמורה משפיכות דמים. אבל, למרות אזהרתו של רבי צדוק והגיעה בבכיה, חזרו לשגרה לאחר כמה ימים ואמרו לעצמם שהיה זה מקרה מזעזע אך חריג. הייתכן שישנו סדרי בראשית רק מפני מקרה חריג? היהפכו את המקובל מדור דור בעבודת המקדש? "מעיקרא סברו אקראי בעלמא", ולכן השאירו את המצב על כנו. "כיוון דחזי דאפילו ממילא אתי לידי סכנה", כלומר הבינו שמשוהו רקוב בשיטה הקיימת אם אנשים נפגעים אפילו בלי מעשה יזום של אדם הלוקח סכין ותוקע בלב חברו, ואז "תקינו רבנן פייס".

למה לא התקינו פייס תיכף ומיד? התשובה ברורה. מבחינה אדיאלית מה עדיף, שאנשים יעשו את העבודה ויתפסו את תורם בשיטה הראשונה או השנייה? השיטה הראשונה היתה שיטה שבנתה על אמביציה אישית, על מאמץ אישי, על כך שאדם רץ, מתקדם ושואף. היא טיפחה דבקות בערכים ודבקות בעבודה. זו היתה השיטה הראשונה. ואילו הפייס היה שיטה מכאנית. יושב בחור ומתקתק במחשב, מוציא רשימות ותולה אותן על הקיר. מה עדיף, שאנשים יעבדו מתוך הזדהות, שאיפה וקנאת סופרים שתרבה עבודה, או מפני שאיזה מקליד קבע להם מתי להיות בשמירה ומתי במטבח? התשובה היא ברורה. אך אם רואים רצח אחד ומרגישים שהשיטה קשורה בכך שהרי "ממילא אתו לידי סכנה", אז אפילו כשמדובר במחיר חינוכי - והוא לא מבוטל - שינו חז"ל ועברו משיטת הדירבון והתמריץ האישי, על כל עדיפותה, לשיטת הפייס.

אינני יודע מה במצבנו אקוויוולנטי למעבר כזה. אבל ברור שצריך לעשות מה שחז"ל עשו:

א. לגעות בבכיה.

ב. ל"עשות חושבים" על העיר ועל העזרות ועל שיטת העזרות.

בזה אין צל של ספק, לפחות לגבי המישור הציבורי. ודאי שבעולם של אמונות ודעות, לא נוותר על שום דבר, אבל במה שנוגע להערכת המציאות במישור הציבורי והחברתי, חייבים לפתח כלים וגישות שונות מכפי שנעשה.

בתשל"ח הגיע שמעון פרס לישיבה. ישבו כאן בחדר, והוא שאל מהי השיטה הפוליטית של הישיבה. השבתי לו, שלישיבה אין משנה פוליטית המוצגת בתור שכזו לתלמידים אך אנו משתדלים לחנכם לשלשה דברים:

1. שחרף העובדה שהם יושבי בית המדרש - ואנו רוצים שיהיו יושבי בית המדרש - שיבינו שיש חשיבות למתרחש מחוץ לכתלי בית המדרש ולכן צריכה להיות להם מודעות ורגישות לבעיות לאומיות.
2. שיתרגלו לחשוב על הבעיות האלה בצורה עניינית ומעמיקה. לא להיסחף, לא להיגרר, לא חשוב בסיסמאות ובקלישאות, אלא בצורה עניינית.
3. שלמרות הדביקות האמיתית והערכית בתפיסת עולמנו, שידעו לכבד גם דעות וחשיבה אחרת. זה המינימום אליו צריך לשאוף ולחנך.

כאמור, השאלה איננה רק תוכן זה או אחר - אם כי אף זה חשוב - אלא באיזה משקפיים מסתכלים ובאילו עינים רואים. המשורר האנגלי בלייק טבע פעם את האימרה - "אדם לא רואה עם העיניים, אלא דרך העיניים".

דיברנו עד כה על העזרות דהיינו המערכת, אבל ישנן גם שאלות קשות ונוקבות לגבי הובלת המערכת ומנהיגותה. איני רוצה להיכנס כאן לשאלות כמו "מה אמר פלוני", "מה אמר אלמוני", שיסיטו קצת את הדיון ואת חשבון הנפש ממסלולם המתבקש, אבל גם אם נתעלם מהרובד הזה, הרי שצריכה לנקר בתודעתנו אותה נקודה המופיעה בחז"ל בהקשרים שונים: "כל מי שאפשר

למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו. באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו. בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו" (הציטוט המדויק הוא מהניסוח החד והברור של הגמרא בשבת נד:). עד כמה מי שהיה בידו למחות, מיחה או לא מיחה, יחשוב כל אחד לעצמו ויעשה את החשבון האישי. אבל דומני שלא אחטא אם אומר - ואני כולל את עצמי בכלל - שברור לגמרי שלא היתה מידת המחאה שנתבקשה. חלק לא מחו, מפני שלא הבינו את חומרת המצב ו"סברו אקראי בעלמא", שפעם אחת קרה מקרה והיתה מחתרת. חלק לא מחו, מפני שהיות ואנחנו אמנם נמצאים במאבק לא קל עם העיר, עם התרבות הכללית, לא רצו להכפיש ולהכתים את שמנו, ומתוך כך העדיפו לעבור במידה של שתיקה או של מחאה רופפת, גם על תופעות שהן אמנם חמורות.

מעבר למערכת כולה ולאחריות המנהיגותית של מובילי המערכת, הרי שעל הנקודה הזאת כשלעצמה, שהיה בידם למחות ולא מיחו, ישנה אחריות מיוחדת, מעבר לעיר, ואולי אף מעבר לעזרות.

היום אנחנו נמצאים במצב קשה למדי, והקושי הוא מכמה וכמה כיוונים. בחלקו קושי מעשי ובחלקו קושי שנראה לנו ערכי, כמעט מטפיזי. במישור המעשי, כמובן שמעמדנו וקרננו בתוך המדינה, ובתוכנו, ספג מכה קשה. אין הבחנה בין פלוני לאלמוני, אלא יש לצערנו פסילה קולקטיבית, דבר שכשלעצמו קשה. בתוך תוכנו נכנסה אוריה מזעזעת. היו כאן כמה תלמידים שהגיעו ביום ראשון, והזדעזעו. מסתובבים כאן שוטרים חמושים מחשש שמא מישהו ייפגע. הגיעו איומים על חייו של ר' יואל, ויש לו שומרי ראש. באמת איום ונורא! בתוך ישיבה זה מה שמתבקש?

הרחבנו על בכי בגמרא אחת ביומא, ועתה יש להזכיר אף גמרא נוספת שם. המשנה מספרת שכוהן גדול בימי בית שני היה חשוד שאינו עושה את העבודה כהוגן, אלא כדרכם של צדוקים, ולכן "היו משביעין אותו במי ששיכן שמו בבית הזה, שלא תשנה מכל מה שאמרנו לך, הוא פורש ובוכה והן פורשין ובוכין" (יח:). הוא פורש ובוכה על שנחשד, והם פורשים ובוכים שחיים בעולם בו חייבים לחשוד, בעולם בו אין זה מובן מאליו שדבר כזה לא יעלה על הדעת. מעבר מחברה בריאה, אורגנית, הבנויה על בסיס של אמון, מחברה החיה בתוך העזרות, לחברה שחלילה משוסה ונחשדת - הוא מעבר איום ונורא.

מעבר לזה יש פן נוסף. בפרשת מולך כתוב (ויקרא כ', ג): "ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אתו מקרב עמו, כי מזרעו נתן למולך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי". מסביר הרמב"ן ב'אחרי מות': "והנה הזכיר הכתוב כי העברת הזרע למולך היא חילול השם, ובפרשה האחרת מוסיף 'למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי'... והזכיר בו חילול ה', כי כאשר ישמעו הגוים שכיבד את המולך בזרעו ויקריב מבהמתו קרבן לה', הוא חילול ה'". יש כאן טומאת עם, אומר הרמב"ן, וחילול שמו הגדול. והחילול הוא כפול. יש חילול השם חיצוני, כיצד הדברים מצטיירים בעיני אחרים ומה היא תגובתם. מנייתיו, כביכול, של הקב"ה יורדת בעיר. אבל יש גם חילול השם מהותי, כביכול, שאין השם שלם ואין הכסא שלם אם יש שפיכות דמים בישראל.

אנחנו נדרשים היום, מתוך המצוקה, לאתגר רוחני, ערכי וחינוכי. אנחנו נדרשים להתמודד עם שאלת המפתח. יבוא אדם ויאמר: "רבותי, אתה בעצמך אומר, אומר ראש ישיבה, שמתוך העזרות יכולה לצמוח שפיכות דמים. תסגרו את העזרות! תטשו את המקדש!" בשום פנים ואופן אין אנו סוגרים, ולו לשכה אחת, אם בחול ואם בקודש. אבל האתגר העומד בפנינו הוא, האם אנחנו מסוגלים להלהיב ולשלהב, להעריץ ולהמריץ לאהבה ולדבקות בדברים שבקדושה תוך כדי שמירה

על איזונם הערכי, בלי אבדן שיווי המשקל המוסרי ומבלי אבדן שיקול הדעת הרוחני. לא, חלילה, חינוך הציבור לאדישות אלא לעורר אותו שיבין את צו השעה, את משמעות המדינה ואת התהליכים ההיסטוריים שבתוכם אנו עומדים, ועם זאת לשמור על האיזון הנכון שבין הערכים השונים. יש להבין שכדי לטהר את העזרות, אנו צריכים להתמסר ולהתמודד, ללא טיוח וללא טשטוש, להבין מהי הבעיה העומדת לפנינו וכיצד לפעול בהתאם. לטהר לבנו לעבדו באמת ולטהר את מחננו לעבדו באמת.

אחרי פרשת המחותרת, העברתי כאן שיחה בליל שבת. השיחה התייחסה לתפקידים של לויים במקדש, וביחס למקדש. יש בעצם תפקיד כפול ללויים. מצד אחד הם אמורים לעורר את לב העם וזיקתם למקדש, לטעת בהם את השאיפה לרוץ קדימה ולהיות דבקים במלכות שמים. "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל". הם אמורים לפתוח את הראש ולעורר את הלב לשאיפה לעבודת ה' ולהתלהבות הקשורה בכך. מאידך, הם המופקדים על שמירת המקדש, לוודא שאותם הזרים, שעל פי הלכות מקדש אין מקומם פנימה, שישארו בחוץ. "והזר הקרב יומת". מצד אחד מלהיבים אותו שירצה לעבוד, ומצד שני אומרים לו: "אדוני, פה יש הלכה, וההלכה אומרת 'והזר הקרב יומת'". זהו תפקיד כפול, מורכב וקשה. זהו התפקיד המוטל על הלויים, ועל עולם התורה כמיצגו של שבט לוי; הן על ראשי לויים והן על הלויים הפשוטים.

אין זו השעה לומר אני צפיתי, אני אמרתי, אני כתבתי, ואתם שתקתם. את כל החשבונות ואת כל הקטנוניות הזאת צריך לשים בצד. עם המבט קדימה צריך לנסות ולבנות בסיס רחב ואיתן, שאותם הלויים, הדבקים בעיר ובעזרות כאחד, יוכלו להצטרף למאמץ הגדול של טהרת העיר והעזרות. זוהי מלאכה קשה, קשה עד מאוד בימים כתיקונם. היום, בעקבות אירועי הימים האחרונים היא קשה שבעתיים; אך כל נסיון להסתפק בפחות מזה יהיה בבחינת מעילה בזכותנו ובחובתנו בשעה קשה זו. נדע לטהר את ליבנו, נדע לטהר את מחנינו, ומתוך המאמץ הרוחני ותורני, נשאף לטהר ולקדש אף את עירנו.

ישיבת הר עציון, כסלו תשנ"ה